

також їхніх родинних стосунків уможливило історико-демографічні студії, зокрема в контексті вивчення статеві-вікової структури населення та структури сім'ї. Зрештою, документ стане в нагоді дослідникам української антропоніміки ранньомодерної доби.

Джерела та література

1. Каппелер А. Мала історія України / Пер. з німецької. – К.: К.І.С., 2007. – 264 с.
2. Литвиненко М. Джерела історії України XVIII ст. – Харків: Видавництво Харк. ун-ту, 1970. – 204 с.
3. Перковський А. Українське населення в 60 – 70-х роках XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1968. – №1. – С. 107–111.
4. Максимович Г. А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией. – Т.1. – Нежин, 1913. – 402 с.
5. Волошин Ю. «Для точного исчисления и сведения всего малороссийского народа»: проведення Румянцевського опису в полковому місті Полтаві (1765-1766 рр.) // Краєзнавство. – 2011. – №1. – С. 57–71.
6. Багалеї Д. І. Генеральная опись Малороссии // Киевская Старина. – 1883. – №11. – С. 402-432.
7. Когут З. Російський централізм і українська автономія, 1760 – 1830. – К., 1996. – Ел. Версія: <http://litopys.org.ua/coss5/koh06.htm>
8. Лазаревський А. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII-XVIII вв. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1896. – Кн. XI. – Отд. 2. – С. 34-203.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф.57. – Оп.1. – Спр.148.
10. Яременко М. Антропонімія вихованців Києво – Могилянської академії XVIII ст. (про інформативні можливості студентських реєстрів) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 19 (1). – К., 2009. – С. 308-322.

Ночовний Ю. В. Лубенское «Сльдствие о неправильно вписанныхъ въ козаки мѣщанахъ» 1768 г. как источник истории ратушного города Гетьманщины.

В статье принята попытка исследовать особенности работы имперской комиссии и представителей казацкой старшины в полковом городе Лубны во время Генерального описания Малороссии 1765-1769 гг. Автор обратил внимание на проведение проверки принадлежности жителей города к своему истинному положению. Доказано, что документ является составной частью Генеральной описи, показано его ценность как источника изучения отдельных проблем развития ратушного города Гетманщины XVIII в.

Ключевые слова: Румянцевская опись, ревизия, город, следствие, козаки, мещане.

Nochovnij Y. V. The document the history of the Lubny in 1768 as a source the Ratushny town Hetmanate

This article is to explore the features of the imperial commission and representatives Cossack regiment in town Lubny in the implementation of General descriptions of Little Russia 1765-1769 years. The author drew attention to the inspection residents belonging to their true condition. It is proved that the document is part of the General description, shown its value as a source for the study of certain problems of the Ratushny town Hetmanate XVIII century.

Keywords: Rumyantsevsky description, revision, town, investigation, Cossacks, burghers.

УДК 94(477.6)"18"

В. М. Тлеуш

СТВОРЕННЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ВІД ЗАПОРІЗЬКИХ ВОЛЬНОСТЕЙ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ОДИНИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Стаття присвячена висвітленню історії інтеграції південноукраїнського регіону до складу Російської імперії та його реформуванню протягом другої половини XVIII ст., результатом чого стало створення уніфікованої до загальноросійської системи управління Катеринославської губернії.

Ключові слова: Катеринославська губернія, Південна Україна, інтеграція, уніфікація, управління, Запорізькі Вольності.

Створенню у 1802 році Катеринославської губернії передувала насичена півстолітня історія інкорпорації південноукраїнських земель до складу Російської імперії. За цей час російський уряд спромігся не тільки включити цю територію, а і здійснити ряд заходів із приведення адміністративно-територіального устрою до загальноросійського зразка. Шлях до створення Катеринославської губернії, яка проіснувала більше як століття, продемонстрував процес уніфікації управління та спробу перетворення української території на сучасну російську адміністративно-територіальну одиницю.

Історія адміністративно-територіального устрою Південної України звертала на себе увагу багатьох дослідників. Першим до цього питання звернувся один з найвідоміших дослідників історії Південної України А. Скальковський ще у першій половині XIX ст. [1; 2]. Вперше об'єктом дослідження став окремий регіон Російської імперії, що мав свої особливості та відмінності від інших регіонів, за визначенням автора, – Новоросійський край. Вивчаючи багато аспектів історії регіону, дослідник студював і особливості становлення та розвитку адміністративно-територіального устрою Новоросійського краю. Простежуючи історію Південної України від козацьких часів до 1823 року, А. Скальковський значну увагу приділяв діяльності Катерини II та її фавориту Г. Потьомкіну як визначним діячам Новоросійського краю, які заклали

початок позитивних перетворень в регіоні. Не слід забувати, однак, причини позитивної оцінки їхньої діяльності. А. Скальковський, будучи чиновником канцелярії Новоросійського генерал-губернатора М.Воронцова, виконував так би мовити державне замовлення окреслити історію регіону та створити позитивний імідж російської влади на теренах колишніх козацьких земель. Тож для дослідника період правління Катерини II та генерал-губернатора південноукраїнських губерній Г.Потьомкіна вважається найвищим щаблем розвитку регіону, а їх діяльність щодо утворення благодатного краю високо оцінюється. А. Скальковський зазначає, що подальший розвиток Новоросії характеризується багатьма змінами, які, втім, врешті-решт призвели до створення родючого та заселеного краю. Дослідження історії Новоросії А. Скальковського спирається на широку джерельну базу, з якою він мав можливість працювати, будучи чиновником та отримавши особистий дозвіл М.Воронцова на опрацювання місцевих архівів. Утім, як зазначають деякі дослідники, робота А. Скальковського не позбавлена фактологічних помилок [3; 4; 5]. Але, не дивлячись на таку ситуацію, цінність даної роботи не підлягає сумніву.

Засновуючись на тих самих принципах важливості ролі Російської імперії у розбудові південноукраїнського регіону, інший дослідник Е.Загоровський будував свої студії. Висвітлюючи питання про організацію управління регіоном при Г.Потьомкіні та П.Зубові, автор значну увагу приділяв історії формування місцевих управлінських структур на загальноросійський зразок та створенні військових формувань на теренах Південної України [6; 7]. Наступним, хто звернувся до історії Південної України та її устрою, був Я.П.Новицький. Одна з його робіт присвячена створенню міста Олександрівська, історію якого веде від часу будівництва Олександрівської фортеці Нової Дніпровської лінії укріплень [8]. У даному дослідженні Я.Новицький розглянув історію виникнення і розвитку міських органів самоврядування, структури повітових установ. Не дивлячись на те, що дослідження Я.Новицького не охоплює всіх питань адміністративно-територіального устрою Південної України другої половини XVIII ст., цінним виявився підхід автора щодо історії міст, заснованих на основі військових фортець. Один з найяскравіших представників романтичної історіографії Д.Яворницький, досліджуючи історію запорозького козацтва, також звернувся до питань устрою Степової України до і після ліквідації Запорозької Січі [9]. Підносячи значення запорожців у історії регіону, дослідник, утім, позитивно оцінює діяльність одного з правителів на півдні – І.Синельникова. Не менш важливим в рамках адміністративної історії є його дослідження з історії міста Катеринослава, історія якого він пов'язує з козацькою слободою [10]. Від попередніх робіт значно відрізняється дослідження Н.Полонської-Василенко [11]. Вперше дослідниця звернулася до долі запорозького козацтва та його Вольностей після зруйнування Січі та розглядала історичний процес з точки зору інтересів українського народу. Н.Полонська-Василенко у якості основного чинника адміністративних перетворень у регіоні вважала ліквідацію запорозьких традицій та уніфікацію адміністративно-територіального устрою. Історії Південної України за часів Катерини II та процесу підпорядкування регіону Російській імперії своє дослідження присвятив А.Маркевич. Автор відзначив важливу роль російської влади, зокрема й генерал-губернатора Г.Потьомкіна, у здійсненні курсу колонізації та освоєння південноукраїнського регіону [12]. Окрім того, А.Маркевич влучно відзначив, що специфіка соціальних та політичних умов Запорозьких Вольностей стала на перешкоді здійсненню російським урядом адміністративного реформування.

У радянський час простежується зниження інтересу до історії Південної України та її адміністративно-територіального устрою. Лише у другій половині XX ст. до цих питань починають звертатись дослідники, що цікаво, не регіональні, а столичні. Цим пояснюється і тематика досліджень та основні тези щодо ролі російської влади у розбудові регіону. Так, В.Кабузан, звертаючись до історико-демографічного стану південноукраїнського регіону, зробив спробу синтетичного представлення ходу формування адміністративно-територіального устрою Південної України останньої чверті XVIII – першої чверті XIX ст. [13]. Автор звернув увагу на певний континуїтет запорозьких та нових імперських адміністративно-територіальних одиниць. Визначна дослідниця Е.Дружиніна присвятила свої монографії історії Південної України [14; 15; 16]. Звісно, адміністративна історія регіону займала в її дослідженнях не останнє місце. Примітно, що історія Південної України та його реформування, уніфікація, авторка цілком слушно пов'язувала з зовнішньополітичними планами Російської імперії.

На сучасному етапі розвитку історичних студій, із розвитком регіоналістики, локальної історії, студіювання історії південноукраїнського регіону отримало нове дихання. Визначний дослідник історії південно-східного регіону, який ввів до наукового обігу велику кількість історичних джерел, В.Пірко присвятив своє дослідження процесу заселення та господарського освоєння регіону, не обійшовши, звичайно, питання адміністративно-територіального устрою. Доводячи своє дослідження лише до кінця XVIII ст., автор впевнено стверджував, що найактивніший процес залюднення припав якраз на останню чверть XVIII ст. та заклав особливості етнічного складу населення регіону у XIX ст. [17]. Причиною активізації переселенських процесів В.Пірко пов'язував із політикою російського уряду, направленою на зміцнення позицій Росії у Північному Причорномор'ї, яка значно посилила та доповнила стихійну міграцію до півдня України. Автор наголошував на тому, що саме адміністративні реформи, починаючи від ліквідації гетьманської влади до створення губерній та намісництв, мали важливе значення для заселення регіону. Втім, В.Пірко неодноразово звертав увагу на той факт, що більшість нових поселень були засновані на запорозьких землях [18]. Окрім того, автор вважав, що саме українцям належала провідна роль у господарському освоєнні регіону, на противагу тезам про російський південь. Одним з яскравих дослідників історії Південної України є А.В.Бойко [19; 20]. Досліджуючи соціально-економічну історію регіону, автор звертався до питань запорозької спадщини. Віддаючи належне Російській імперії у розбудові південноукраїнського регіону, А.В.Бойко вважав запорозьке козацтво основою майбутнього соціально-економічного розвитку Південної України. Безпосередньо історії адміністративно-територіального устрою

присвячене дисертаційне дослідження І. Савченко, яка детально охарактеризувала хід реформування регіону від часу приєднання земель 1775 р. У дослідженні увага приділялась висвітленню історії формування та діяльності конкретних управлінських структур [21].

Тож, протягом двох століть до питання адміністративної історії Південної України зверталось багато дослідників. З огляду на історіографічну ситуацію та власні вподобання дослідники вважали історію Південної України, з одного боку, історією приєднання регіону до складу Російської імперії, що супроводжувалось проведенням успішних заходів із заселення, господарського освоєння тощо, або, з іншого боку, історією знищення козацтва та захоплення українських земель. Відзначимо, що переважна більшість дослідників зверталась до проблеми формування та розвитку структур управління на теренах Південної України, залишаючи осторонь, за деяким виключенням, козацький фактор у процесі реформування регіону. Окрім того, здебільшого дослідники кінцевим етапом формування адміністративно-територіальної одиниці, створеної на зразок внутрішньо російським, вважають Катеринославське намісництво, утворене 1783 р. за положеннями “Учрежденный для управления губерний”, забуваючи, що наступні утворення також мали відмінності в управлінні.

Включення українських земель, в тому числі і Південної України, до складу Російської імперії по праву багатьма дослідниками вважається цілеспрямованим, цілком прогнозованим заходом, про що свідчать періодичні утиски гетьманської влади та намагання обмежити автономію Запорозьких Вольностей протягом XVIII ст. Бажання включити південноукраїнські території підкріпились і зовнішньополітичними планами другої половини XVIII ст. по завоювання виходу до Азовського та Чорного морів. Задля цього Російській імперії було необхідно просунутися та закріпитися на півдні. Тому причиною усіх заходів, які були здійснені імперською владою у другій половині XVIII ст. на території Південної України, можемо вважати вирішення нею як зовнішньо, так і внутрішньополітичних проблем.

Наближаючись до турецьких кордонів, для організації ефективної оборони Російська імперія зводила системи прикордонних укріплень (спочатку Українська лінія укріплень, потім Нова Дніпровська лінія) та намагалась створити військові формування, які б виконували прикордонну службу [22, с.15]. Так, з'явилися військово-землеробські поселення Нова Сербія (1751 р.) та Слов'яносербія (1753 р.), сформовані з сербських переселенців [23, с.45]. У 1764 р., у рік ліквідації гетьманської влади, територія сербських поселень увійшла до складу новоствореної Новоросійської губернії. Навіть сама назва губернії яскраво свідчила про плани Російської імперії щодо півдня України. Пізніше назва “Новоросія” стане ідеологічною основою імперської позиції щодо цього регіону [24, с.3]. Кордони Новоросійської губернії вже впритул наблизились до Запорозьких Вольностей. Утворюючи губернію, формуючи органи управління в ній, російський уряд намагався створити адміністративно-територіальну одиницю, подібну до центрально-російських. Та реалії воєнного часу та особливостей регіону змусили владу зупинитись на симбіозі військового та цивільного управління. Н.Полонська-Василенко влучно вказала на напіввійськове управління Новоросійської губернії [25, с.134]. Губернію очолював головний командир або військовий губернатор, який вирішував як військові, так і цивільні справи.

Дивлячись на форму управління, наступні адміністративні одиниці після Новоросійської губернії вже більше нагадували внутрішні російські губернії. У лютому 1775 р. після підписання Кючук-Кайнарджийського мирного договору за результатами російсько-турецької війни 1768–1774 рр. були утворені дві губернії – Азовська та Новоросійська [26, с.55–56]. Ці губернії включили до свого складу не тільки територію першої Новоросійської губернії, а й землі, що відійшли до Російської імперії за умовами Кючук-Кайнарджийського миру, що значно розширило державні кордони у південному напрямку [14, с.282]. Досягненням став і вихід до Азовського моря та здобуття фортець Керч, Єнікале, Кінбурн.

У результаті просунення на південь та проведення вищезазначених заходів територія запорозьких козаків опинилась у колі адміністративно-територіальних та військових одиниць, підконтрольних імперському центру. У цих умовах Російська імперія наважилась на ліквідацію оплоту запорозьких козаків – Запорозьку Січ. 4 червня 1775 р. за наказом Катерини II війська П. Текелія знищили Січ. Більше 3 тис. козаків було роззброєно, кошову старшину заарештовано, укріплення зруйновано, майно конфісковано [27, с.121]. Остаточно доля козацтва була вирішена та проголошена у Маніфесті від 4 серпня 1775 року [26, с.190–193].

Після таких подій територія Запорозьких Вольностей була штучно розділена та увійшла до складу Азовської та Новоросійської губерній. Одразу після знищення Запорозької Січі імперія намагається узяти під контроль колишніх козаків. Для цього було вжито ряд заходів. По-перше, для нагляду за запорозьким населенням була введена посада головного командира запорозьких земель Новоросійської губернії, яку зайняв підполковник П. Норов [28, с. 35]. Окрім того, на чолі повітів, які були сформовані з колишніх запорозьких паланок, ставили земських комісарів. Наприклад, у Азовській губернії комісарами стали представники російського офіцерства: Суханов, який очолив одночасно два повіти, Салков, Канчєєлов, Крамін та Корчагін [29, с. 97]. Вищезазначеним земським комісарам було видано інструкції з чіткими завданнями щодо контролю та поведження із козацьким населенням [30, с.4]. Примітно, що пізніше усі керівні посади нових установ займали виключно російські чиновники, переважно військові. Нижчі ж посади займали українці – колишні козацтво, переселенці з українських центральних та північних губерній. По-друге, над козаками сподівались встановити контроль, а одночасно і прихилити їх на свій бік, шляхом надання можливості отримати російські військові звання та служити в імперській армії [31; 32]. У Маніфесті імператриця наказувала “всем же старшинам, кои служили порядочно и имеют одобрение от наших военных начальников, объявить Нашу Императорскую милость, и что они соразмерно службе и званию их получают степень” [26, с.193]. Окрім того, одним із засобів встановлення контролю за небезпечним

населенням південноукраїнського регіону вважалось залучення запорожців на державну службу через військові поселення існуючих пікінерських полків [33]. Надаючи звання російської армії, запорожці позбувалися козацьких звань. Необхідно зазначити, що козацька старшина, отримавши російські військові ранги, отримувала і підстави для формальної нобілітації, поступово перетворюючись на російське дворянство [34, с.110]. Так, Н. Суревою було встановлено 57 прізвищ старшин, які в останню чверть XVIII ст. перетворилися на поміщиків та дістали російські військові ранги [35, с.215]. Тож, для включення колишніх Запорозьких Вольностей до адміністративного та правового поля Російської імперії вимагало співпраці з місцевими елітами, що в принципі імперська влада використовувала по всім приєднаним окраїнним територіям. По-третє, після знищення Запорозької Січі відбувається примусове переселення козаків з зимівників, де козацтво традиційно займалось господарством, до державних поселень [19, с.23]. У результаті, після переселення козак мав право обрати собі стан, оскільки такого стану, як козацтво, офіційно вже не існувало. Тож багато запорожців перетворилися на міщан, селян та інші верстви населення [36, с.88]. По-четверте, влада усіма шляхами намагається зробити так, щоб усі забули про козаків та їх колишню славу. Перш за все, ще Маніфестом забороняється використання слова “козак”. У подальшому, у документах місцевої влади Азовської та Новоросійської губерній чиновництво використовує виключно словосполучення “колишні козаки” [37, арк.251]. Також вилучення з пам’яті спогадів про запорозьке козацтво здійснювалось завдяки успішно реалізованим територіальним змінам. Одразу після знищення Січі колишні запорозькі паланки були перетворені на повіти, але при цьому слід зазначити, що спочатку назви паланок використовувались для надання назв повітів. Так, у грудні 1775 р. Самарська, Протовчанська, Личковська, Барвінкостінківська та Кальміуська паланки стали Самарським, Протовчанським, Личковським, Барвінкостінківським та Кальміуським повітами [28, с.37]. Та протягом 8 років існування Азовської та Новоросійської губерній поступово змінюються не тільки назви, а і кордони повітів. Таким чином, до 1783 р. повністю була перекроєна карта запорозьких адміністративно-територіальних одиниць. Саме такими вищезазначеними заходами вирішувалась проблема запорозької спадщини, яка стояла на заваді скорішої уніфікації регіону в адміністративному, соціальному, економічному плані. Проте, саме адміністративні, економічні традиції запорозького козацтва стали основою подальшого розвитку регіону та сформувавши нову ідентичність [38, с.73].

Вирішуючи проблеми із запорозькою спадщиною, російська влада намагалась якнайскоріше привести регіон у відповідність до центрально-російських. Проте, як і у випадку з першою Новоросійською губернією, одразу це вирішити не вдалося. Перше, що відрізняло Азовську та Новоросійську губернії від центрально-російських імперій – це наявність генерал-губернаторської влади, яка, за висловом В.С. Шандри, була характерна для етнічних земель, набутих Російською імперією [39, с.156; 40, с.428]. Генерал-губернатор, посаду якого зайняв один з фаворитів Катерини II Г. Потьомкін, наділявся надзвичайними повноваженнями та мав забезпечити адаптацію відмінного від російських регіону до адміністративно-правового, соціально-політичного та господарсько-економічного ладу Російської імперії. Усе життя підпорядковувалось Г. Потьомкіну та контролювалось ним.

Та все ж, бажання мати уніфікований південноукраїнський регіон, який мав стати плацдармом для подальшого просування на південь, стало результатом впровадження губернської реформи, положення якої закріплювались “Учреждениями о губерниях Всероссийской империи” 1775 р. Дія “Учреждений” розповсюджувалась на територію внутрішніх російських імперій і почала вводитись там ще з 1776 р. [41, с.15]. Те ж саме Катерина II хотіла зробити і на півдні України – у Азовській та Новоросійській губерніях. Для цього місцевим чиновництвом розроблювались проекти із перетворення губерній на намісництва згідно з положеннями “Учреждений” [42]. Та, чи то невідповідність регіону до губернської реформи, чи то вплив Г. Потьомкіна, впровадження “Учреждений” відклалися аж до 1783 р., коли було утворене Катеринославське намісництво. Проте, спроби введення в дію реформи свідчили про серйозні наміри щодо уніфікації регіону. Саме на час існування Азовської та Новоросійської губерній припав період підготовки до впровадження “Учреждений”. Поступово формувалися місцеві органи влади за загальноросійським зразком (губернська, провінційні, повітові канцелярії) та їх чиновницький склад, проводилася активна колонізація задля збільшення населення регіону тощо. Усі заходи, здійснені протягом 1775–1783 рр., були направлені на подальше реформування.

У результаті, як вже було зазначено вище, 1783 р. положення губернської реформи знайшли відображення в управлінні Катеринославського намісництва, створеного 30 березня 1783 р. [43, с.889]. Нове намісництво увібрало землі попередніх Азовської та Новоросійської губерній. Такий крок був зроблений для того, щоб нове намісництво відповідало вимогам “Учреждения”, а саме кількості населення, яке мало дорівнювати 300–400 тисячам у намісництві та 20–30 тисячам у повітах [28, с.10]. Окремо кожна з губерній, не дивлячись на активне проведення колонізації та заселення регіону, звісно не мала такої кількості люду.

Структура місцевих органів влади Катеринославського намісництва за деяким виключенням вже відповідало вимогам “Учреждений для управления губерний”. Цим виключенням була наявність генерал-губернатора, який продовжував бути господарем південноукраїнського регіону, якого підпорядковувався новопризначений правитель намісництва Т.І. Тутолмін. Усі державні установи формувались на зразок положення губернської реформи та нових адміністративно-територіальних одиниць внутрішніх губерній Російської імперії. Вже влітку 1784 р. було проведено перше засідання губернських установ Катеринославського намісництва [28, с.22]. На відміну від петровської організації влади, реформа Катерини II передбачала виокремлення адміністративних, фінансово-економічних та судових установ.

Катеринославське намісництво, поступово отримуючи риси російської адміністративно-територіальної одиниці, проіснувало до 1796 р. Саме на цей рік припадає закінчення ери Катерини II, відомої своїми

експансіоністськими та уніфікаторськими захопленнями. На трон зійшов син імператриці Павло I, який перервав традиції реформування на півдні України, що так активно провадилися його матір'ю. Відомий як ярый ненависник усього, з чим пов'язано ім'я Катерини II, Павло вдається до перероблення усього, зробленого його попередницею на троні. Усе це, звісно, торкнулося і Південної України. У результаті проведення нової адміністративно-територіальної реформи, Катеринославське намісництво ліквідувалось, а на його місці знов виникла Новоросійська губернія за указом від 12 грудня 1796 р. [44, с.229–230]. Примітним є те, що назва змінювалась не тільки губернії, а й її центру. Так, Катеринослав, який планувався як столиця Південної України, що мав прославляти ім'я його засновниці та демонструвати успіхи в освоєнні південноукраїнського регіону, перетворився на Новоросійськ [44, с.852].

Територія Новоросійської губернії відзначалась значною обширністю. Вона включала територію не тільки попереднього Катеринославського намісництва, а і землі Таврійської області. Новоросійська губернія простягнулась від Дністра до Кубані, включаючи Кримський півострів [45, с.123]. За висловом В.В. Іваненка та М.Е. Кавуна Новоросійська губернія часів Павла I не стала ефективним інструментом інкорпорації регіону, оскільки охоплювала дуже велику територію із значними територіальними відмінностями" [46, с.71]. Автори зазначають, що створення такої адміністративної одиниці себе не виправдало, оскільки об'єднанню підлягали два окремі регіони, власне Степову Україну та Причорноморські території, які мали суттєві відмінності в кліматі, промислово-економічній, соціодемографічній та навіть історико-культурній специфіці [46, с.71]. Звісно, управління такою величезною територією ускладнювало роботу місцевих органів влади. Не даремно А. Скальковський вважав роки правління Павла гальмом у розбудові південноукраїнського регіону [2, с.41].

Проведення наступної реформи було необхідним кроком. Прийшовши до влади Олександр I, улюблений онук Катерини II, повернув усі надбання своєї бабусі. А. Скальковський вважав час правління цього імператора для Новоросійського краю періодом відновлення традицій управління імператриці Катерини II [2, с.42]. Перше, що він зробив на півдні України, провів чергові адміністративно-територіальні перетворення та повернув назви, пов'язані з Катериною. Так, 1802 р. Новоросійська губернія була ліквідована, а на її місці виникли Катеринославська, Миколаївська (пізніше – Херсонська) та Таврійська губернії [27, с.272]. Управління у губерніях знову здійснювалось за положеннями "Учрежденный для управления губерний" 1775 р. Із утворенням у 1802 р. Катеринославської губернії, можна сказати, що закінчується етап уніфікації та інтеграції південноукраїнського регіону до складу Російської імперії.

Таким чином, майже протягом усього XVIII ст. Російська імперія, намагаючись здобути вихід до Чорного та Азовського морів, бажала включити південноукраїнські землі до свого складу. Та навіть успіхи у зовнішньополітичних та воєнних акціях, не дали змогу це зробити відразу і остаточно. На заваді стало запорозьке козацтво, боротьба з яким та намагання встановити повний контроль над яким стали причиною поступових, довготривалих та складних процесів інтеграції та уніфікації регіону. Тільки після декількох десятиліть російський уряд, намагаючись стабілізувати управлінську модель, спромігся створити губернію на території колишніх Запорозьких Вольностей, схожу на російську за формою управління. Та, навіть не дивлячись на це, Катеринославська губернія мала відмінності ще майже протягом усього XIX ст. Тож створення Катеринославської губернії 1802 р. стало підсумком інтеграції та довготривалого реформування устрою Південної України.

Джерела та література

1. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1730 – 1823) / А. Скальковский. – Одесса, 1836. – Ч. 1. – 300 с.
2. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1730–1823) / А. Скальковский. – Одесса, 1836. – Ч. 2 (1796–1823). – 289 с.
3. Бацак Н.І. Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Н.І. Бацак. – К., 1999. – 21 с.
4. Бойко А.В. Питання достовірності археографічної спадщини А.О. Скальковського / А.В. Бойко // Збірник наукових праць "Південний архів" (історичні науки). – Херсон, 1999. – Вип. II. – С. 174–183.
5. Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття / І.І. Лиман. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2004. – 488 с.
6. Загоровский Е.А. Военная колонизация Новороссии при Потемкине / Е.А. Загоровский. – Одесса: Эконом. тип., 1913. – 34 с.; Загоровский Е.А. Организация управления Новороссией при Потемкине в 1774–1791 годах / Е.А. Загоровский // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1913. – Том. XXXI. – С. 52–82.
7. Загоровский Е.А. Деятельность П.А. Зубова по управлению Степной Украиной / Е.А. Загоровский // Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття) / Упорядники А. Бойко, В. Козирев, В. Мільчев та ін.; передмова І.В. Савченко. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2005. – 528+XLI с. – (Серія "Джерела з історії Південної України"; т. 1). – С. 492–507.
8. Новицкий Я. История города Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии. 1770–1806 гг. / Я. Новицкий. – Екатеринослав: Тип. губ. земства, 1905. – 176 с.
9. Яворницкий Д.И. Очерки по истории запорожских казаков и новороссийского края / Д.И. Яворницкий. – СПб, 1889. – 196 с.
10. Яворницкий Д.И. История города Катеринослава / Д.И. Яворницкий. – Днепропетровск, 1989. – 197 с.
11. Полонська-Василенко Н.Д. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина: [у 2-х т.] / Н.Д. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1965. – Т. 2. – 248 с.
12. Маркевич А.И. Южная Русь при Екатерине II / А.И. Маркевич. – Одесса: Гор.тип., 1893. – 31 с.
13. Кабузан В.М. Заселение Новоросси (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858) / В.М. Кабузан. – М.: "Наука", 1976. – 307 с.
14. Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). / Е.И. Дружинина. – М., 1955. – 368 с.
15. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг. / Е.И. Дружинина. – М., 1959. – 280 с.

16. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800–1825 гг. / Е.И. Дружинина. – М.: "Наука", 1970. – 383 с.
17. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел) / Український культурологічний центр. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 180 с.
18. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. / Український культурологічний центр. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
19. Бойко А.В. Запорозький зимівник останньої чверті XVIII століття. / А.В. Бойко. – Запоріжжя, 1995. – 53 с.
20. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття: Аналіз джерел / А.В. Бойко. – К., 2000. – 308 с.
21. Савченко І.В. Адміністративно-територіальний устрій Південної України (1775–1822 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України" / І.В. Савченко. – Запоріжжя, 2004. – 21 с.
22. Молдавський Р.Л. Нова Дніпровська лінія укріплення (1770–1791 рр.) / Р.Л. Молдавський. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2007. – 85 с. (Серія "Запорозька спадщина"; вип. 16)
23. Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії / М.О. Посулько. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 1998. – 80 с.
24. Турченко Г.Ф. Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть XX ст.): Навчальний посібник. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – 342 с.
25. Полонская-Василенко Н.Д. Из истории Южной Украины в XVIII в. Заселение Новороссийской губернии (1764–1775) / Н.Д. Полонская-Василенко // Исторические записки / Отв. ред. Б.Д. Греков. – М.: Изд-во АН СССР, 1942. – Вып. 13. – С. 130–174.
26. Полное собрание законов Российской империи (Собрание первое) (далі – ПСЗРИ). – СПб., 1830. – Т. 20. – 1034 с.
27. Редько Ф.А. Адміністративно-територіальний устрій південноукраїнських земель в останній чверті XVIII ст. (1775–1796 рр.) / Ф.А. Редько // Питання історії народів СРСР. – Вип. 4. – Харків, 1967. – С. 118–125.
28. Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття) / Упорядники А. Бойко, В. Козирєв, В. Мільчев та ін.; передмова І.В. Савченко. – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2005. – 528+XLI с. – (Серія "Джерела з історії Південної України"; т. 1)
29. Олененко А.Г. Особливості адміністративно-територіального устрою Азовської губернії / А.Г. Олененко // Музейний вісник. – № 12. – Запоріжжя, 2012. – С. 95–101.
30. Шиян Р.І. Діяльність земських комісарів на території колишніх Запорозьких Вольностей у перші роки ліквідації Запорозького устрою / Р.І. Шиян // Наукові праці історичного факультету Запорозького державного університету. – Випуск VI. – Запоріжжя, 1999. – С. 3–6.
31. Маленко Л. Південноукраїнське козацтво в політичних планах Російської імперії в останній чверті XVIII–XIX століть // Запорозька старовина. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 3. – С. 81–98.
32. Маленко Л. Козацький фактор в адміністративній політиці уряду на Півдні України першої половини XIX століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. VIII. – Запоріжжя, 1999. – С. 147–153.
33. Бойко А.В. Колонізація та запорозька спадщина Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX століття / А.В. Бойко // Інтернет: http://www.ukrterra.com.ua/regions/reg2/boyko_koloniz.htm
34. Сурева Н.В. Від козака до дворянина: основні віхи нобілітації запорозьких старшинських родів / Н.В. Сурева // Національна перлина Запоріжжя: впровадження інноваційно-інвестиційних технологій гармонізації біоєкосистеми о. Велика Хортиця. Перший міжнародний конгрес: збірник тез доповідей. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. – С. 110–111.
35. Сурева Н.В. Перетворення запорозької старшини на російське дворянство в останній чверті XVIII ст. / Н.В. Сурева // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2001. – Т. 6. – С. 211–219.
36. Савченко І.В. Козацтво Південної України у здійсненні місцевими адміністративними установами адміністративного регулювання соціальної структури населення регіону (остання чверть XVIII століття) // Національна перлина Запоріжжя: впровадження інноваційно-інвестиційних технологій гармонізації біоєкосистеми о. Велика Хортиця. Перший міжнародний конгрес: збірник тез доповідей. – Запоріжжя: ЗДУ, 2004. – С. 87–89.
37. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 16. – Спр. 588. – Част. 9. – Арк. 251.
38. Бойко А.В. "Переяславська метафора" у суспільному бутті Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. / А.В. Бойко // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник / За редакції Володимира Кравченка. – Харків, 2008. – Вип. 9–10: Patria. – С. 68–74.
39. Шандра В.С. Генерал-губернаторства як форма управління українськими губерніями у складі Російської імперії / В.С. Шандра // Регіональна історія. Збірник наукових статей. – Вип. 1. – 2007. – С. 155–166.
40. Кимитака Мацузато. Генерал-губернаторства в Російській імперії: от этнического к пространственному подходу / Кимитака Мацузато // Новая имперская история постсоветского пространства (сборник статей). – Казань, 2004. – 652 с. – С. 427–458.
41. Желудков В.Ф. Губернская реформа 1775 года: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук / В.Ф. Желудков. – Л., 1963. – 30 с.
42. Азовське намісництво: нереалізований проект / Упор., передмова Панкєєв О.С., Олененко А.Г. – Запоріжжя, 2011. – 98 с.
43. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. 21. – 1083 с.
44. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. 24. – 869 с.
45. Панфьорова М.А. Адміністративно-територіальний устрій Південно-Східної України наприкінці XVIII – а першій половині XIX ст. / М.А. Панфьорова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 1999. – Вип. VII. – С. 119–127.
46. Іваненко В.В. Від буферного до внутрішнього регіону: еволюція ролі Степової України в управлінській політиці Російської імперії XVIII – першої половини XIX ст. / В.В. Іваненко, М.Е. Кавун // Чорноморський літопис. – 2010. – Вип. 10. – С. 68–72.
47. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. 27. – 1120 с.

Тлеуш В. М. Создание Екатеринославской губернии: от Запорожских Вольностей до административной еденицы Российской империи

Статья посвящена освещению истории интеграции южноукраинского региона в состав Российской империи и его реформированию на протяжении второй половины XVIII в., результатом чего стало создание унифицированной согласно общероссийской системе управления Екатеринославской губернии.

Ключевые слова: *Екатеринославская губерния, Южная Украина, интеграция, унификация, упавление, Запорожские Вольности.*

Tleush V. M. History of the establishment of Katerynoslavs'ka guberniya: from Zaporoz'ki Vol'nosti to the administrative district of the Russian Empire

The article is dedicated to the history of the integration of the Southern Ukrainian region to the Russian Empire and its reformation during the second half of the eighteenth century. The establishment of Katerynoslavs'ka guberniya according to the Russian management system became the result of these events.

Keywords: Katerinoslavs'ka guberniya, Southern Ukraine, integration, unification, management, Zaporoz'ki Vol'nosti.

УДК 94(477)"1775-1853"

М. М. Єременко

СИСТЕМА МАТЕРІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ДУХОВЕНСТВА (1775–1853 рр.)

Стаття присвячена вивченню джерел утримання духовних осіб, що «окормляли» військових на півдні України в період між ліквідацією Вольностей Війська Запорозького і початком Кримської війни. Простежуються зміни порядку утримання, виявляється специфіка матеріального забезпечення духовенства різних військових формувань краю.

Ключові слова: військове духовенство, Південна Україна, військові формування, підцерковна земля

Рівень ефективності діяльності військового духовенства південноукраїнського регіону значною мірою залежав від матеріальних умов, в яких йому доводилося працювати. Саме одержання жалування з військових сум називалось в ряді спірних ситуацій як головна підстава для віднесення того чи іншого причту до складу підлеглих обер-священику армії та флоту. Тож для глибшого розуміння як умов діяльності, так і структури духовенства Південної України, яке «окормляло» військових, доцільно звернутись до вивчення джерел утримання цих духовних осіб. Саме це і є метою нашої розвідки.

Звернемо увагу, що попри беззаперечну важливість цього питання, у низці робіт, присвячених саме економічному аспекту історії православ'я в регіоні, специфіка матеріального забезпечення військового духовенства обійдена увагою. Натомість відповідну інформацію знаходимо у деяких працях з історії окремих збройних формувань.

У перші часи після ліквідації Вольностей Війська Запорозького для деяких лояльних по відношенню до російської влади духовних осіб, які «окормляли» запорожців, було збережене матеріальне утримання, що вони одержували за доби козацтва. Зокрема, до переведення у листопаді 1775 р. до Києва продовжував отримувати встановлену раніше платню (100 крб. за третину року) архімандрит Володимир Сокальський [1, с. 74]. Втім, все ж це було виключенням, і система утримання духовенства, що існувала на Запорозьких Вольностях і базувалась перш за все на «ласці військовій», вже не працювала у тому вигляді, що раніше.

При цьому держава не поспішала перебирати на себе фінансування духовенства і робила ставку на призначення жалування окремим особам, що «окормляли» військових і в яких російська влада була найбільше зацікавлена.

Серед таких духовних осіб були і представники грецького чорного духовенства, які перебували при збройних формуваннях у Керчі та Єникале. Згадаймо, що і утримання храмів «албанських греків», які брали участь у походах проти турків, поступити в російське підданство і поселитись у Керчі та Єникале, Катерини II обіцяла здійснювати за рахунок казни. Указом імператриці від 9 травня 1776 р. наказувалось щорічно виділяти кожному з чотирьох митрополитів, які перебрались з греками до двох кримських фортець, по 500 крб., а також видати їм єдиноразово по 200 крб. [2, с. 91].

Отримували жалування і деякі інші представники духовенства, що «окормляло» військові формування з греків у регіоні. Зокрема, ієромонаху формованого біля Одеси з греків і албанців трьохротного дивізіону штатами була встановлено жалування в 100 крб. на рік [3, с.3]. Духовенство ж грецького піхотного батальйону, сформованого під Одесою після розформування Албанського війська і Одеського дивізіону, утримувалось вже переважно за рахунок підцерковної землі [4, с. 120-121].

При формуванні у 1788 р. Чорноморського козацького війська передбачений його штатним розписом священнослужитель мав одержувати жалування 105 крб. на рік. У ході російсько-турецької війни з огляду на значення війська штат його духовних осіб був розширений. Станом на 1792 р. протопоп козацького війська одержував жалування 200 крб. на рік, «поп» — 100 крб., диякон — 80 крб., плюс на церковний причт виділялось ще 120 крб. щорічно (для порівняння, кошовий отаман одержував 1000 крб., курінні отамани — по 40 крб. на рік) [5, с.38].

На відміну від духовенства Запорозьких Вольностей, на задоволення матеріальних потреб якого козацтвом не відводились підцерковні землі, для абсолютної більшості духовенства регіону «постзапорозького» періоду саме такі земельні ділянки стали основним джерелом утримання. Причому згідно з Межовою інструкцією, земля записувалась не за конкретними духовними особами, а за храмом, а тому духовенство не мало права її продавати, закладати, дарувати, але могло здавати в оренду. Крім того, духовні особи втрачали право користування землею, відмежованою до «старого» храму, в разі переведення